

המחלוקת על מורשת חב"ד

מאת

רחל אליאור

[א]

עם פטירתו של ר' שניאור זלמן מלאדי בשנת תקע"ג התעוררה מחלוקת על ירושת ההנהגה. הטוענים למילוי מקומו של רש"ז היו שלושה; בנו הבכור ר' דובער (תקל"ד – תקפ"ח),¹ בנו השלישי ר' משה (תקמ"ד – תרל"ח),² ותלמידו המובהק ר' אהרון הלוי משטראשיעליה (תקכ"ז – תקפ"ט).³

השאלות השנויות במחלוקת בעולם החב"די היו רבות, אך ניתן למקדן בשלושה נושאים:

- א. מי זכאי למלא את מקומו של רש"ז.
 - ב. בידי מי נתונה הסמכות לפרש תורותיו של בעל התניא ולפרסם התורות שנתרו בכתב.
 - ג. כיצד יש לפרש עבודת השם החב"דית מעבר לעמדות המוצגות בתניא.
- התשובות לשאלות אלו רחוקות היו מבהירות חד-משמעית. בדברים המוצעים להלן נעשה ניסיון לעמוד על מוקדי הפולמוס הפרסונאליים והאידיאולוגיים, באמצעות עיון בכמה תעודות וכתבים בהם ניתן ביטוי למחלוקת.

הספרות החב"דית אינה מרחיבה את הדיבור על תקופה זו להוציא דבריו המרומזים של הביוגראף החב"די, חיים מאיר הילמאן, בעל 'בית-רבי'.

לשם הבהרת דבריו, המגלים טפח אורות בני רש"ז והמכסים טפחיים בדבר ר' משה, אביא שתי עדויות נוספות של סופרים שאינם נמנים על קהילת חב"ד, פסח רודערמאן⁴ ואפרים

* המאמר מבוסס על פרק מעבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה על הנושא: 'תורת האלהות ועבודת-השם ברור השני של חסידות חב"ד' (ירושלים תשל"ו). העבודה נכתבה בהדרכתה של פרופ' דבקה ש"ץ-אופנהיימד. תודתי מקרב לב נתונה לה על שעזרה עמרי בלימודי בלב חפץ ופתחה בפני את שעריה של החסידות.

1 ראה: ח"מ הילמאן, בית רבי, כריטישכ תרס"ב, עמ' 181 ואילך [להלן, בית רבי]; ש' גליצנשטיין, רבי דובער שניאורי הנשיא השני של חב"ד – תולדות חייו ומפעלותיו, תל-אביב תשי"א; א"ח גליצנשטיין, ספר התולדות ארמו"ד האמצעי, כפר חב"ד תשכ"ח.

2 ראה: בית רבי, עמ' 113; אר"ז, האסיף, ה (ווארשה תרמ"ט), עמ' 163–180; פ' רודערמאן, השחר, ו (וויניץ תרל"ה), עמ' 101.

3 ר' אהרון הלוי בן משה הורוויץ משטראשיעליע בעל הספרים שערי היחוד והאמונה, שקלאב תקפ"פ, שערי העבודה, שקלאב תקפ"א, עבודת הלוי, לבוב תר"ב. ראה: Louis Jacobs, *Seeker of Unity*, New-York 1966 ובריסרטאציה שלי.

4 ראה: ש' דובנוב, תולדות החסידות, תל-אביב תשל"ה, עמ' 402, נספח א, סעיף 161.

דינארד.⁵ הדי הפולמוס המגיעים אלינו מספרות ההשכלה, מסייעים להבחין במימדיו בדור השני לחסידות חב"ד.

וכך נאמר ב'בית-רבי' –

הג' הוא הר"ר משה זלה"ה... כחיי רבינו נ"ע היה חוזר הר"ח [הדברי חסידות] של רבינו בלשונו הזהב ממש כנתינתן כו' וגם היה רושם הדברים כמו שהן... בהקדמת השו"ע⁶ כשנרפס פעם הראשון תיכף אחר פטירת רבינו היה הוא ג"כ חתום בין בני רבינו וכן היה חתום עמהם על הקדמת והסכמת התניא בשנת תקע"ד⁷ כשנרפס בצירוף האגה"ק [אגרת הקודש] שהוסיפו אז ע"פ הסכמת בני רבינו נ"ע. הנעשה עמו אח"כ ידוע. והיה עג"נ [עגמת נפש] רב. לרבותינו ולאנ"ש. וכעמל רב הצילוהו... ומאז לא נודע מקומו איה הוא... ככלל היה נמצא סביבות ערי קיוב זיטאמיר וגם בטשערקאס ראו אותו כמ"פ אצל הרה"ק ר' יעקב ישראל.⁸ וגם בטשערנאביל אצל הרה"ק ר' אהרון⁹. ועוד סיפרו לנו ממנו הרבה ענינים נוראים.¹⁰ פשר דבריו המרומזים של הילמאן מסתבר בדבריו של פסח רודערמאן, חסיד חב"ד שהפך למשכיל, והעלה זכרונותיו:

הצעיר ר' משה היה, כאשר יספרו החסידים, טוב תואר מאד ואביו אהבו על כל בניו, על כי ידיו היה רב לו בתלמוד ובפוסקים... ואחרי הסתלקות הזקן חפץ הוא למלאות מקומו, אך אחיו ר' דוב בער, אף כי כמעט אף מה לא ידע בנגלה אבל כוחו גדל כנסתר ובצביעות וע"י דרכים נסתרים הדיח את אחיו מדחי אל דחי, הוציא עליו שם רע, כי התגאל כפת בג העכו"ם וכי יאהב בת אל ניכר... וככה מררו חייו עד אשר פרק עולו והמיר את דתו ולבסוף יצא מדעתו ומת באחד מבתי החולים במוסקווי.¹¹

5 ראה: ר' צייטלין, קרית ספר, לייפציג 1891 – 1895, עמ' 64 – 65; ר' דן, הסיפור החסידי, ירושלים 1975, עמ' 196 ואילך.

6 השו"ע של רש"י נרפס לראשונה בקאפוסט תקע"ד. ודאה נוסח ההקדמה וההשמטות במהדורות השונות: א"ח גליצנשטיין, ספר התולדות, ר' שניאור זלמן מליאדי, כפר חב"ד תשל"ח, עמ' 161 – 168.

7 ראה: א"מ הברמן, 'שערי חב"ד', עלי-עין. מנחת-דברים לשלמה זלמן שוקן, ירושלים תשי"ב, עמ' 309, סעיף 52.

8 יעקב ישראל מטשארקס בנו של ר' מרדכי מטשרנובל (תקנ"ד – תרל"ז) וחתנו של ר' דובער מלובאביץ. ר' אהרון מטשרנובל (תקמ"ז – תרל"ב), בנו של ר' מנחם נחום מטשרנובל.

10 בית רבי, עמ' 113 – 114. גירסה חבדית נוספת מצויה ב'ויכוח מינסק' (חמ"ד חש"ד). הגיע לכתי-הספרים הלאומי בתשל"ב ברפוס מכוונת-כתיבה ללא ציון שם המחבר. מתוכן הדברים מסתבר שהמחבר הוא ר' יוסף יצחק שניאורסון, האדמו"ר הששי לבית חב"ד. נאמר שם שבשנת תקע"ז סיע ר' משה ביד אחיו האדמו"ר האמצעי במו"מ עם הקיסר אלכסנדר 'ולכן היה אחיו הר"מ שידע הרבה שפות מכלכל הענין ובא בדברים עם שרי המלוכה שזה גרם אח"כ לויכוח הדתי שתוצאותיו הי' אשר הוכרח להתעלם וב"ב העתיקו מושכם לאה"ק ת"ו' (שם, עמ' יא). מחקר מפורט אודות 'ויכוח מינסק' מצוי עמי בכתובים.

11 רודערמאן, ראה לעיל, הערה 2, עמ' 101. ראה גם: א' גוטלובר, זכרונות מימי נעורי, מהדורת ר' גולדברג, ירושלים 1976, עמ' 151.

ידוע שגדולי יריביה של החסידות מתוכה יצאו ואכן מדת האוביקטיביות אינה נר לרגלי הכותב, אולם היותו חסיד חב"ד בנעוריו מקנה תוקף מסוים לדבריו, גם אם לא לרוחם. בספר 'משגי עורים, ראשית השכלת החסידים בתקופת ראדקינזאהן ותוצאותיה בספרות החיים' (סט. לואיס תרע"ט), מביא המחבר האנטי-חסידי אפרים דינארד תיאור נוסף של פרשה זו:

אבל ר' זלמן עזב אחריו שני בנים, הבחור משה, איש יודע ספר, אשר חשב כי לו יאחה לרשת כסא אביו, תחת אשר אחיו הצעיר¹² דובער היה עם הארץ ואיש מזימות. ובדעתו כי בעיר מושב אביו לא תיכון מלכותו, יעץ כי שם ידעוהו כולם, כי לא לו למלא מקום אביו, הלך למרחוק וישחקע בעיר ניעזין פלך צערניגוב, עיר מלאה חסידים בורים... ואחיו משה אשר ראה כי אחיו הצליח במזימותיו לשכת על כסא אביו, והוא נשאר כערער בערכה, התקצף ויעזוב את עמו דתו ויסתר מעין רואים.

השראת תנועת ההשכלה, שגילתה עירנות למשמעותה החברתית של החסידות, ועיקר כוחה היה בהוקעת החסידות בהגשמתה האקטואלית, עולה מדרך כתיבתו של דינארד. על כן ניתן ליחס לדברים ערך מסויג בלבד. אולם מכלל הדברים נראה שגודלו הטראגי של ר' משה קשור היה בשאלת מילוי מקומו של אביו ר' שניאור זלמן.

המחלוקת בין שני האחים, אם אכן נסמוך על העדויות המובאות לעיל, נסתיימה עם עזיבתו של ר' משה את העולם החב"די, אולם לא כן המחלוקת עם ר' אהרון הלוי, תלמידו של רש"ז. במחלוקת זו היו שזורות אידיאולוגיה¹³ וסמכות הפירוש בצד פניות אישיות, וגם אחרי שנקבעה עובדת ישיבתו של ר' דובער על כסאו של רש"ז בשנת תקע"ד לא נסתתמו הטענות; רבים מחסידי רש"ז סרבו להכיר במרותו של ר' דובער, חלקם הפכו לחסידיו של ר' אהרון, חלקם עברו לחצרות קרלין, לכוביץ וקוידאנוב וחלקם נותרו ללא רב.¹⁴ גם אחרי קביעת העובדות בשאלת ההנהגה ממשיכים ר' אהרון ור' דובער ומפרסמים קונטרסים וספרים בהם מתפלמסים הם על דרך עבודת השם החב"דית ועל מורשתו האמיתית של ר' שניאור זלמן. יחודה של ההתמודדות נעוץ בעובדה שהיא נערכת על מהות המיסטיקה החב"דית, אולם אינה מסתפקת בכירור המשמעויות התיאורטיות, אלא נותנת את הדעת על ההשלכות החברתיות, האתוס והריטוס הנובעים מהפרובלמאטיקה הרוחנית.

ההיסטוריוגרפיה החב"דית מעדיפה להסיט את תחום הפרובלמאטיקה הפנימית אל עבר המחלוקת הכללית בין חסידים ומתנגדים ולהתעלם מצדדיה האידיאולוגיים מכל וכל; יש

12 לר' שניאור זלמן היו שלושה בנים — דובער, חיים-אברהם ומשה. ובאן טועה דינארד וחושב שר' משה הוא הבכור ולא היא.

13 לעיקרה של הטענה שהמחלוקת בין ר' דובער ור' אהרון היתה בעלת משמעות אידיאולוגית, הפנתה פרופ' ר' ש"ץ חשומת הלב בסמינר שלה על תורת חב"ד בשנת 1974.

14 ראה בית רבי, עמ' 151 — 152.

בידינו עדות מעניינת של האדמו"ר השישי לבית חב"ד, ר' יוסף יצחק שניאורסון, המפרש את המחלוקת על הירושה ככרוכה בתנועת ההתנגדות לחסידות. בשל העניין הרב בפירוש, אביא הרברים באריכות כפי שנדפסו בעתון החב"די 'התמים' בשנת תרצ"ה:¹⁵

בין המנגדים לתורת ודרכי החסידים היו שתי פלוגות: פלוגה אחת רגזנית וחושדת בכשרים¹⁶ ופלוגה שניה מתונה ובעלת משפטים כמשפטי השכל האנושי.¹⁷ מעשיה של הפלוגה הראשונה הרגזנית ידועה ואין עניין במכתב זה לבא בדברים אודותיה. אמנם הפלוגה השניה המתונה הנה הערות אלו¹⁸ וכדומה להם היו יסוד התנגדותם לתורת החסידות ודרכי החסידים. ברור הראשון להתגלות והתפשטות תורת החסידות חב"ד — בימי רבנו הזקן היתה הפלוגה השניה כמוסה, והעיקר היה פלוגה הראשונה הרגזנית אשר בשני הנצחונות של החסידים בשנת תקנ"ט ותקס"א¹⁹ הושפלה כבודה של פלוגה ראשונה והתחילה להתרקם פלוגה השניה, ובמשך כעשר שנים תקס"ב — תקע"ב התחילו להתרועע עם החסידים ולהעריך ויכוחים שונים. אין לכחד כי בכמה מקומות פעלו חלישות בלמוד תורת החסידות... כרוב המקומות של אנ"ש השתמשו המנגדים בעלי פלוגה השניה באגרות הקדש של הוד כ"ק רבנו הזקן... בכל מקום המבאר במעלת למוד גליא שבתורה, אשר בזה הסבירו לחסידים כי גם הוד כ"ק רבנו אומר אשר ראשית כל צריכים לשמור זמני הלמוד בש"ס ופוסקים. במשך השנים

- 15 התמים, א (ורשה תרצ"ה²), עמ' יח, יט, כא. נוסח שלם של המכתב נדפס בקונטרס לימוד החסידות, נא, בודקלין 1976. עורכי 'התמים' מציינים שאין באפשרותם להרפיש ראש המכתב וסופו כשל אריכותם. הקונטרס הוא מענה של האדמו"ר יוסף יצחק למכתב בו נשאל אודות: "...שתי החששות שהעיד: א. בענין כבוד שמים; ב. דא"א לנבאר לעמוד על בודים של דברים... אשר כזה והדומה לזה היה טענותיהם של המתנגדים המחונים בימי קדם. [כל ההדגשות באגרות שלי — ר"א].
- 16 הכוונה למתנגדים שכראשם עמר הגר"א.
- 17 בסיום מכתבו מוסיף האדמו"ר רמז נוסף לגבי כחה שניה זו ואין בידי לקבוע באופן חד-משמעי למי מתייחסים הרברים:

בעת ההיא אשר פלוגת המנגדים הרגזנים כמעט שנכחדה, ובכל אופן נצטמצמה בקרב חוג ידוע לשנאה כבושה הנה אז גדלה הפלוגה השניה המתונה המקשים על תורת ודרכי החסידות, לא לקנותר ח"ו כ"א אליבא דאמת, אבל בשאלות כאלו המקררים כל ענין הלמוד בתורת החסידות וההתעסקות בדרכי החסידות והכל במתינות ובקרידות דשכל אנושי הגם; כל השאלות וההערות נסכו על שני צירים: א. שלא לעסוק בנסחרות; ב. דעת האדם לא תוכל לעמוד על בורין ועלול לטעות וח"ו יפריד בין הרבקים. תודה לאל עליון אשר השאלות וההערות לא עשו דושם כלל וכלל, כי בכל עת ועת נמצאו מגדולי החסידים אשר מצאו החשובות אמית' על כל שאלה והערה (התמים, לעיל, הערה 15).

- 18 עיין: לעיל, הערה 15.
- 19 הכוונה לגאולת רש"ז ממאסרו בשנים אלו וביטול העלילות על תורת החסידות (קונטרס לימוד החסידות, עמ' 7). ראה גם: בית רבי, עמ' 52 — 69, 73 — 74.

ההם הנה הרבה מתלמידי החדרים של הוד כ"ק רבנו הזקן היו נוסעים וסובכים בכל העיירות וגם הוקמו ועדים מקומיים וגליליים להשגיח בעינא פקיא. וגם המנגדים שלחו שלוחי חרש בין החסידים והיתה מלחמה פנימית ידועה רק ליחדי סגולה²⁰ ובכמה מקומות באו לידי התנקשות פנימית כי שניהם הן החסידים והן המנגדים — לא חפצו שיגלו בחוץ. ובאתה המלחמה²¹ בקיץ תקע"ב בחדש מנ"א ובלבלה את העולם. הוד כ"ק רבנו הזקן עזב את ליאדי. ויותר על שנה עבר עד עת בוא הוד כ"ק אאזמ"ור אדמו"ר האמצעי חזרה למדינת רוסיא הלבנה. כשנשקטה המלחמה בחורף תקע"ג התחילו המנגדים לשלוח שלוחי חרש בעיירות של אנ"ש לעשות תעמולה לקרר לב החסידים שלא יתקשרו אל הוד כ"ק אדמו"ר האמצעי. ומבואר במ"א [במקום אחר] הענינים שנעשו בזה, וכשראו אשר במקצוע זה לא יצליחו, היה תקוותם אשר גם בבוא הוד כ"ק אדמו"ר האמצעי הנה כפי שידעו תכונת נפשו בענווה ומהלך נפשו בדברי רכות, ימצאו להם דרכים איך לבצע מזימתם... הוד כ"ק אדמו"ר האמצעי צווה לכל אנ"ש בכל מקומות מושביהם לבלתי יבואו בויוכחים עם המנגדים²² מטוב ועד רע... הפקודות הנמרצות האלו פסקו בסכינא חריפא כל יחס וקשר בין המנגדים והחסידים. וחברי הפלוגה השניה של המנגדים נוכחו לדעת כי תקנתם להדיח החסידים מלמוד החסידות נכזבה. צל תקנה נשאר לפני המנגדים והוא לסכסך במפלגת החסידים ע"י אמצעות המקושרים לתלמידי הוד כ"ק רבנו הזקן. הרה"ח [הרב החסיד] ר"א [רב אהרון] משטראשעלע והרה"ח ר' שלמה פריידעש.²³

ניתוח העובדות ההיסטוריות הקשורות במחלוקת החסידים והמתנגדים, חורג מתחום ענינו של מאמר זה, והדברים מובאים כדי להצביע על האינטרפרטאציה החבד"ית הכורכת את הפולמוס בין ר' אהרון ור' דובער במלחמתם של המתנגדים לחסידות. דרך ראייה זו מתעלמת ממוקדי המחלוקת הרוחנית, ומטעמיה של 'מלחמת הירושה' ומייחסת את ההתרחשויות למעורבותו של גורם שלישי המשתמש באנשי חב"ד, בר' אהרון ור' שלמה פריידעש — כדי לסכסך במפלגת החסידים. נדבך נוסף למגמה זו נמצא בכיוגרפיה החבד"ית של ש' גליצנשטיין:

20 ראה: 'ויכוח מינסק' (לעיל, הערה 10).

21 בקונטרס לימוד החסידות בנוסח המקביל נאמר 'ובאתה מלחמת רוסיא צרפת, שם, עמ' 8.

22 על יחסו של ר' דובער למתנגדים יש ידיעות מענינות במכתב אחר של האדמו"ר יוסף יצחק. ראה: החמים, א, ודשה תרצ"ה, עמ' כא. הערה נוספת בנידון ראה גם: מ' בודק, סדר הדורות מתלמידי הבעש"ט, לובלין תרפ"ז, עמ' 38 — 39, והשווה להערתה של ר' ש"ץ, החסידות כמיסטיקה, ירושלים תשכ"ח, עמ' 50, הערה 37.

23 שלמה פריידעש משקלאב נמנה על חסידיו הגדולים של בעל התניא והיה מחותנו של הצמח צדק.

שאיפתו של רבי דובער היתה להגשים בפועל מפעליו של אביו... ברם כשאחז הצדיק דרכו לפעול ולעשות למען הרמת קרן ישראל... נתקל בקשיים עצומים. הסבה לכך נעוצה במסיבות הזמן והתפוכותיו. מלחמת נפוליון השאירה אחריה חודבן והרס... חצר הרבי שבלאדי נהרסה עד היסוד. משפחת הרבי היתה מנותקת מהעולם החסידי זמן מסוים, ורבי דובער שעלה זה עתה על כסא אביו לא היה במקום קבוע. סמכותו טרם נתפרסמה בין החסידים לרגלי חוסר אמצעי תחבורה וקשרי דאר יעילים. טבעי הדבר שבמצב אי נורמלי זה בתוהו ובוהו ששרר אז יופיעו בעלי מדנים בלתי אחראיים שמגמתם היתה לסכסך ולהביא לידי פילוג ומחלוקת. מעשיהם הזדוניים הצליחו והספיקו להעמיד את ר' אהרון הלוי מסטארושילה (תקכ"ו – תקצ"ט) [צ"ל תקפ"ט – ר"א] נגד הרבי דובער. קשה מאד להתמצא בפרטי הדברים הקשורים באותו מאורע, נסתפק רק כמה שידוע בין החסידים בנוגע על כך: ר' אהרון הלוי מסטארושילה היה מגזע היחוש, דור שמיני לבעל השל"ה הקדוש, שקדן עצום ובעל כשרונות נפלאים מתנהג בפרישות ובקדושה, דרך עבודתו היתה ברעש, בהתפעלות והשתפכות נפש...²⁴ כשלושים שנה עמד ושימש לפניו [לפני רש"י] ורכו קרבהו בחבה יתירה והיה חבר דבק מאח לרבי דובער. למדו יחד נגלה וחסידות והוא היה מהתלמידים המיוחדים "דעיילי בלא כר" וחזר על דברי החסידות ששמע מפי רבו בתוספת ביאור והסבר משלו... בסוף ימי הרב נתקררו היחסים בינו ובין משפחת הרבי ומסיבה זו עזב את העיר לאדי והלך לגור בעיר אשווע, ורק לעיתים קרובות הלך ללאדי לבקר אצל הרב... אחרי פטירת הרב טרם שנקבע מקום משכן כבוד הרבי החדש, והדבר גרם לתסיסה בין החסידים, הדיעות היו מחולקות בנוגע לבחירת המקום, אז הניעו את ר' אהרון להכריז על עצמו כרבי ולפנות לאנ"ש בדרישה שיהיו סרים למשמעתו לבוא אליו ולבקש תורה מפיו והוא יורה להם את הדרך שילכו בה. ואכן הוא הצליח לגרור אחריו מספר מסוים של חסידים בעלי התפעלות שהיו דגילים לשמוע ממנו דברי חסידות והם קבלוהו לרב עליהם והתחילו לעשות לו נפשות, פעולה שגרמה פירוד בעדת החסידים שבימי רבם הזקן חיו כמשפחה אחת.²⁵

הצגת העובדות מסיטה את מוקד הפרובלמאטיקה מן התחום העיוני אל התחום החברתי, וכאה לכסות על העובדה, שהיו עוררין בקרב חוגים רחבים על יכולתו של ר' דובער למלא את מקום אביו²⁶ מחד גיסא, ולהצניע את הצדדים האידיאולוגיים, שהיו כרוכים במחלוקת, מאידך

24 המסורת החב"דית על דרך עבודתו של ר' דובער אומרת: 'עבודתו היה נפלא מאד, תפלתו היה כחשאי ובלי שום תנועה והזזת אבר כלל. ובפנימיותו היה מתלהכ כשלהבת מתלהבת ולא היה נראה ונגלה לחוץ כלל' (בית רבי, עמ' 181).

25 ש' גליצנשטיין (לעיל, הערה 1), עמ' לט – מא.

26 ספרו של ר' יעקב קיראנו 'ספורים נוראים' מוקדש להזמנת טענות נגד הנהגתו של ר' דובער בשל 'כבודו'

גיסא. ההיסטוריוגרפיה החב"דית, המעוניינת בהארמוניזאציה ורציפות, מאירה רק חלק מן הפרשה, אולם רמז להריפות הדברים בזמן התרחשותם נמצא במכתבו של אחי רש"ז, ר' יהודה ליב מיאנוביץ, ²⁷ אל ר' אהרון הלוי: ²⁸

לכב' אהובי ידידי וידיד עליון כו'

הנה לשמע אוזן נשמע לי ועתה עיני ראו מכתבו אשר כתב למקצת אנ"ש, לא אוכל להתאפק עצור במלין בתוכחת מגולה הטובה מאהבה ... רק לדבר זה יסלח לי האדון כו' שמכותלי דבריו ניכר שכאן מצא בע"ח כו' ולהחזיר העטרה כו' ולא זו הדרך כו'... וגם למה תצא זאת מלפניו להרבות מחלוקת בישראל. וגם מה שהתנצל א"ע [את עצמו] במכתבו שהוא מלא רודף ואינו מתכון אלא שלא יהיה נרדף ח"ו אין זה מתקבל על הדעת כאשר שמעתי... שְׁכֵהוּיִת מעכ"ת בלארי, מחשיב עצמו לנרדף שאחיו ורעיו רחקו ממנו... ולא עוד אלא כמה שמחשב א"ע [את עצמו] לנרדף נהפוך הוא להיות רודף ולדבר תועה על כבוד אדוני ב"א [בן אחי] הרב שי[חיה] ולבא לסכל מליו מלין קדישין כו', מה שכאמת נהפוך הוא. וכידוע בחיי הרב אחמו"ר [אחי מורי ורבי] נ"ע [נחחו ערן] שעל בנו כ' הרב מוהר"ר [מורנו הרב רבי דובער] שיחי' הסכים מאד שידרוש וגם דרוש רש במקומו ובפניו. ואפי' [לו] דברים שהם כבשונו ש"ע [של עולם] שלא רצה רבינו הק' נ"ע לגלותם לפני כל ובנו הרב מוהר"ר שיחי' דרשם שלא ברצונו ואמר ע"ז מה אעשה דור דור ודורשיו אמרו ואפשר שהגיע הדור לדורו של בני וברוחתי לא הייתי דורש וכו' ומזה יראה המשכיל עד היכן הדברים מגיעים שהחזיקו לבנו שי' לדורש הדור... ורב לי' כבוד וגדולה שמחזיקים אותו [ר' אהרון] במעלה רמה ונשאה על כל תלמידי הרב נ"ע אלא שמנשאים את ב"א הרב שיחי' יותר ממנו. ואם מר הוא רישא ה"ה [הלא הוא] רישא דרישא כאשר מעכ"ת בעצמו הורה לו שהוא מרחיב דעתו במילי דחסידות יותר ממנו... וגם כי כך היא המדה להיות הבן ממלא מקום אבותיו ובמלא מקום אבותיו פיר"שי שאין באחיו גדול ממנו וכ"ש [וכל שכן] שאין בכל המדינה גדול ממנו... ועד כה דיברתי מרוב שיחי' ויגוני כו' ומחמת אהבתי אותו לזאת הרביתי דברי ואתו הסליחה כידוע למעכ"ת שאני לא אויב לו ולא מבקש רעתו ח"ו רק מה שבלבי עצור כיקוד אשיחה... ואולי יכנסו דברי באוזניו...

בנגלה כביכול. ראה: רודערמאן (לעיל, הערה 2) ובית רבי, עמ' 151 – 152. אודות חסידיו של רש"ז שעם פטירתו התנגדו לאדמו"ר האמצעי, ראה: שם, עמ' 199 – 201; ובזכרונוחיו של גוטלובר (לעיל, הערה 11), עמ' 152.

27 על ר' יהודה ליב מיאנוביץ ראה: ד"צ הילמאן, אגרות בעל התניא, ירושלים תשי"ג, עמ' נח, ובית רבי, עמ' 109 – 110.

28 מובא בקיצור בבית רבי, עמ' 189. חעודה נוספת מחקופה זו היא מכתבו של ר' פנחס משקלאב, המובא שם, עמ' 188.

מכתבו המעניין של ר' יהודה ליב, המגלה טפח ומכסה טפחיים, מצביע על מחלוקת קשה בין 'נורדפים' ו'נרדפים' שבצדה חליפת-מכתבים אודות שאלת מילוי מקומו של רש"ז. הנימוקים אותם מעלה מהרי"ל מיאנוביץ בדבר זכותו של ר' דובער למלא מקום אביו — הם בבחינת 'נאמנים פצעי אוהב', אולם מנוסת הדברים ניכר שר' יהודה ליב אינו בטוח במדת שכנועם של דבריו משום שר' אהרון, ששהה שלושים שנה במחיצת רש"ז ובנו, ודאי ידע יותר מכל אדם אחר היכן הדברים עומדים בסוגיה זו.

ש' גליצנשטיין מציין 'שדבריו של הרי"ל העלו אמנם חרס. כנראה שאצל הר"א מסטארושילה גמלה הרעה שלו יאה האצטלה והוחלטה אצלו הקביעות בזה הענין וקשה היה לו להפרד מכסא הרבנות ואולי היתה בזה גם ידם של יוזמי הפירוד. על-כל-פנים נהג ברבנות כערך חמש-עשרה שנה'.²⁹ הילמאן אף הוא מסכם את הסוגיה ברוח זו ואומר 'אך כל דברי יושר לא הועילו ומעשה שטן הצליח שהבערה לחלק יצאה חלק גדול מאנ"ש דבקו בהרה"ק [בהרב הקדוש] רבינו אהרון הלוי נ"ע וקבע דירתו בעיר שטראשיעליע (פלך מאהליב) ומשם הפיץ מעינותיו חוצה ע"פ דרכו הקודש שסלל לו'.³⁰

בסיכומם של הדברים אפשר להצביע על שלוש נקודות מבט עיקריות על המחלוקת:

א. הגירסות החב"דיות מתקע"ג — תקע"ד מתמקדות באספקט האישי של הפולמוס, ומטעימות את שאלת מילוי מקומו של רש"ז כשאלה המרכזית. המחלוקת העיונית נרמזת בשולי הדברים בלבד.

ב. הגירסה המאוחרת של אדמו"רי חב"ד כורכת המחלוקת עם תנועת ההתנגדות כפרספקטיבה היסטורית רחבה, מפרשת ההתרחשויות כתוצאה ממגמה חיצונית להפיל חסידות חב"ד מבית על ידי מחלוקת פנימיות ומעדיפה לעבור בשתיקה על הויכוח האיריאולוגי הפנימי.

ג. כותבי הביוגרפיות החב"דיות המאוחרות מתעלמים מטעמי המחלוקת — אישיים ורעיוניים כאחד, מחליקים את פני הדברים ברצותם להדגיש את הרציפות הלא מעורערת של השושלת החב"דית מימי רש"ז עד עצם היום הזה, ותולים את הפרשה בהתרחשויות חיצוניות מקריות גרידא.

גם אם התרכז הפולמוס בראשיתו באספקטים הפרסונאליים, אין ספק שאחריתו היתה בעלת אופי איריאולוגי מובהק. שלבו הראשון הסתיים בקביעה עובדתית — ר' דובער חזר ללובאוויטש בתקע"ד והמשיך למלא את מקום אביו, ואילו ר' אהרון הקים חצר בשטארושעליה, אולם בספריהם ממשיכים השניים להתדיין בחריפות על הדרך הנכונה לפרש את תורת רש"ז וכידי מי נתונה סמכות זו.

[ב]

המקורות המבטאים צדדיו השונים של הפולמוס הם 'קונטרס ההתפעלות'³¹ ו'קונטרס ההתבוננות'³² של ר' דובער, ו'פתיח ומבוא שערים'³³ והקדמת 'שערי העבודה' של ר' אהרון. קונטרס ההתפעלות וקונטרס ההתבוננות הם קונטרסים פולמוסיים, שעוררו עניין רב מחד גיסא והתקפות חריפות מאידך גיסא. הילמאן מעיר ב'בית רבי':

במשך השנים התחיל רבינו להוציא לאור הדפוס חבוריו הקדושים אשר בהם יברר וילבן כל דרכי העבודה הדק היטב דק מן הדק. וביחוד בספרו 'קונטרס ההתפעלות'³⁴... כשהוציא לאור חבוריו פשט הרא"ה [הרב אהרון הלוי] את ידו לברוק את בדק הבית ולחלוק על תורת הבית של רבינו כו' וביחוד הרבה להשיג על ספרו שער היחוד הנקרא בשם 'קונטרס ההתבוננות' וכתב ע"ז מכתב ארוך וחזק ובסוף המכתב כתב שספר 'קונטרס ההתפעלות' עדיין לא שלח יד בו וכשישלח יד בו ימצא יותר ויותר.³⁵

קונטרס ההתפעלות נדפס לראשונה בתקצ"ח לערך, דהיינו כעשרים שנה אחרי הדפסת ספריו

31 קונטרס ההתפעלות שנחבר בתקע"ד נדפס בראשונה ללא-ציון מקום דפוס ועם שנת דפוס מזוייפת. בדפוסיו השונים כרוכות בעיות ביבליוגראפיות שונות עליהן עמתי במאמרי 'קונטרס ההתפעלות', קרית ספר, נד (תשל"ט), עמ' 384 – 391. לקונטרס ארבע מהדורות רשומות: (א) חמ"ד תקצ"א [?] [כנראה תקצ"ח]; (ב) חמ"ד (תקפ"ה) תקצ"א [?]; (ג) ורשה תרכ"ח; (ד) ורשה תרל"ו, ומהדורות נוספות מאמהות הוצאת תרל"ו. ראה: הברמן (לעיל, הערה 7), סעיפים 91, 232–239. הקונטרס זכה לפאראפראזה מתורגמת לידידי בידי אהרון מרקוס, *Krakaver Jüdische Zeitung* (1898). במרכן תורגם לאנגלית בידי גייקובס: Louis Jacobs, *Tract on Ecstasy*, London 1963. המהדיר לא מיצה את הבעיות הביבליוגראפיות הכרוכות בדפוסיו השונים של הקונטרס ולא ירד לעומקו של הפולמוס שבשלו נכתב קונטרס ההתפעלות. הקונטרס תורגם גם לצרפתית בידי George Lévitte מתרגומו האנגלי של גייקובס: *Lettre aux Hassidim sur l'extase*, introd. et notes par Louis Jacobs, traduit (de l'anglais) par George Levitte, avec la collaboration de Edith Ochs, Paris, Fayard, 1975.

32 קונטרס ההתבוננות שנחבר בתקע"ד קרוי אף 'שער היחוד' והוא נדפס בספרו של ר' דובער נר מצוה ותורה אור' (קאפוסט תק"פ). על הספר ראה: גליצנשטיין (לעיל, הערה 25), דף צג; הברמן (לעיל, הערה 7), עמ' 325 – 326; ח"ד פרידברג, בית עקד ספרים, חל-אביב תשי"א, עמ' 445, סי' 346. יש גירסה האומרת שקונטרס ההתבוננות חובר כתוספת לקונטרס ההתפעלות ונדפס בחייו של מחברו, וראה כמבוא לספרו של גייקובס (לעיל, הערה 31).

33 פתיח ומבוא שערים הוא הפרק הראשון בספרו של ר' אהרון הלוי 'שערי היחוד והאמונה', שקלאב תק"פ, בו פורש הוא את העקרונות המנחים את בחיבתו ואת הדיעות אותן הוא בא להזים.

34 מדבריו של ח"מ הילמאן מסתבר שקונטרס ההתפעלות נדפס בחייו של ר' דובער. אולם המהדורה הראשונה הידועה לנו היא מהדורת תקצ"ח [?] ור' דובער נפטר כידוע בתקפ"ח (בדברי המביא לבית הדפוס הוא מזכר בברכת-המתים). כבירור שאלה זו עסקתי במאמר הנזכר בהערה 31. בית רבי, עמ' 190.

של ר' אהרון³⁶ אולם נושאי הויכוח היו ידועים ונידונים בריש גלי לפני הדפסת הספרים, באמצעות כחבי"ד שהיו נפוצים מאד בין החסידים.³⁷ בספריו של ר' אהרון מובאות טענות רבות המתפלמסות עם דעותיו של ר' דובער בלהט רב, ודומה שקונטרס ההתפעלות הוא תשובה להאשמותיו של ר' אהרון, אם כי לא שלו בלבד. הקונטרס כתוב ברוח הצטדקות, בנימה אישית מאד ובמקורו נכתב כאיגרת לחסידים.

בטרם נפנה למהותו של הפולמוס על ההתפעלות ולהסכרת טיבה, יש לציין שאין בידינו תורות ברורות של רש"ז³⁸ בסוגיה זו; בתניא לא נדונה שאלת ההתפעלות, וספריו האחרים של רש"ז נדפסו זמן רב אחרי השנים בהן נכתבו הקונטרסים אודות המחלוקת.³⁹ בשל אופן הפצתה של תורת חב"ד, ע"י איגרות ושליחים, נוצרו גירסאות שונות של תורות חשובות, בעייה עליה נתן רש"ז את הדעת עוד בחייו, כפי שמשחבר 'מחקנות דלאזני' ומהקדמת התניא.

כבר בהקדמת המלקט לתניא⁴⁰ נאמר 'והנה אחר שנתפשטו הקונטרסים הנ"ל בקרב כל אנ"ש הנ"ל בהעתקות רבות מידי סופרים שונים ומשונים הנה ע"י ריבוי ההעתקות שונות רבו כמו רבו הט"ס (הטעויות סופרים) במאד מאד...'⁴¹

עם פטירת רש"ז החלו ויכוחים שונים על המשמעות המדויקת של התורות שלא נדפסו כתניא ובראשן התורות אודות העבודה במוח ובלב, כשכל המתפלמסים תולים העילה לויכוח בריבוי הגירסאות של תורת רש"ז; פירושים שונים שהתכסו על ידיעה איוטרתית כביכול של

- 36 שערי היחוד והאמונה שקלאב תק"פ; שערי העבודה, שקלאב תקפ"א.
 37 על דרך ההפצה של תורת חב"ד בשנים אלה דאה: ח' ליברמן, 'לענענאד און אמח וועגן די חסידישע דרוקערייען אין אוקראינה ורוסלנד', יו"א בילעטר, לד (1950).
 38 במפתחות ספר התניא ערך 'התפעלות' אינו מופיע כלל.
 39 לקוטי תורה, זיטומיר תר"ח; תורה אור, קפוסט תקצ"ז; וראה הערת הברמן, ספר הקן, ירושלים תשכ"ט, עמ' 143, סעיף 67. ושם, עמ' 144, סעיף 76.
 40 דאה: הקדמת המלקט לתניא (סלויטא תקנ"ז-תקנ"ז) ובמכתבו של ר' דובער המובא במאה שערים, ברדיטש תרע"ג, עמ' יא"ג, דאה גם: ד"צ הילמאן, אגרות בעל התניא, תקנות דלאזני עמ' נח-נט.
 41 ראה: ח' ליברמן, 'אגרת אדמו"ר הזקן וצדקה כחל איתן', ספר הקן, עמ' 66:

באגרותיו לאנ"ש... היה אדמו"ר הזקן נוהג לפעמים לפתוח את האגרת בדברי תורה ולסיימה בענין שבשבילו פנה באגרת זו לאנ"ש, ואם הענין היה מסוג כזה שהפרסום לא היה יפה לו לא היה מפרטו באגרת אלא רק מרמז עליו ומוסר את הפרטים בע"פ לשליח, או מוכ"ז בלשון התקופה ההיא, שהיה מוליך את האגרת לאנ"ש. הלה היה מסבב במקומות שאנ"ש מצויים שם, בא לעיירה — מוסר את הדברים שבע"פ ומראה את האגרת. אנ"ש מעתיקים לעצמם את האגרת והשליח הולך לדרכו... בדרך זו היו מצויים בידי אנ"ש כמה וכמה העתקות מכל אגרת...

תורת חב"ד גרמו ל'קלקולים' ו'טעויות'. המבוכה ששררה בנדרון הניעה הן את ר' אהרון והן את ר' דובער לפרסם הגירסה המוסמכת של הדברים על-פי השקפתם. בהקדמה לקונטרס ההתפעלות מביא ר' דובער את גירסתו שלו למבוכה וסיבותיה, ומציע תשובותיו לשאלות המנסרות בחללו של העולם החב"די:

כהיות מבואר במכתבי הראשון⁴² מאשר רבים מאנ"ש ישנים גם חרשים נבוכים ומוטעים בכמה מיני טעות בדרכי קבלת דא"ח [דברי אלוהים חיים] באור תורה ועבודה שבמדות ולב מן הקצה אל הקצה ממש לומר לאור חושך ולחושך אור מצד מיעוט הידיעה ומצד מיעוט העסק והרגילות ועיקר מצד הסתעפות הקלקולים שיצא מריבוי הדרשנים המתחכמים להתהלל ואומרים רזי לי כו' כי יש סודות באמיתת העבודה ומטעים את עצמם ולזולתם עד שנפל טעות גמור מן הקצה כו'. אשר צר לי מאד מזה בהיות שתולין הכל כי ושואלין ממני כמה מאנ"ש דברים כזה שא"א לסבול ולהכיל דבריהם המוטעים שנקבע כמו הלכה פסוקה וזהו מסיבת התלמידים שלא שמשו כל צרכן שנסתעפו לשותת מים הרעים הממיתים ומאבדים את הנפש. ע"כ אמרתי שמצווה וחובה עלי דוקא לפרש ולבאר היטב בכל פרטי ופרטי ענינים החלוקים בכל דרכי העבודה במוח ולב... למען לא יטעה הטועה בדרך ולא יטעה לזולתו...⁴³

ד' דובער יוצא נגד מציאותן של תודות איזוטדיות שיוחסו לרש"ז. ועל-כן דואה הוא צורך לפרש בגלוי את גידסתו לאופן העבודה המתבקש מתורת חב"ד. במכתב אחד של ד' דובער המובא ב'מאה-שערים'⁴⁴ מפורשת בעיה זו במלים חדיפות:

אהובי אחי ורעי ה' יודע שכונתי רצויה ולכי ונפשי מד לי מאד ממה שבחנם ממש נפל טעות וקשי בד"ח [בדברי חסידות] להיותם סבה צומחת לקרר לב הכל ועל כן היה מגמתי להביא ד"ח בכתב ול' [שון] מדברת מדא"ח של אאמו"ר ז"ל כל דבר הנצרך לכאו"א [לכל אחד ואחד] כפי מקומו ושעתו בלתי יבואו עוד בנסתרות ורזין דק הכל יהיו יכולים לקבלו וכמבואר ומוכן הכל בכל הספרים הנדפסים...

42 מתייחס למכתב המובא בראש מהדורת ורשא תרכ"ח של קונטרס ההתפעלות שאינו מובא במהדורה הראשונה. המכתב נכתב בתקע"ד. והוא אחד משלושת המכתבים ששלח ר' דובער לחסידיו בראשית ארמו"רותו.

43 הקדמת קונטרס ההתפעלות, ורשה תרכ"ח, דף ד ע"א.

44 מאה שערים, עמ' יא – יג. דאה: הברמן (לעיל, הערה 7), עמ' 333, סעיף 170. המכתב מובא גם בספרו של גליצנשטיין (לעיל, הערה 25), דף מט. אצל האחרון חסר משפט אחד מהמהדורה המקורית וזאתה לריק היה יגיעתי ממש וע"ז [ועל זה נאמר] וחכמת המסכן בויה ודבריו אינם נשמעים.

ב'פתח ומבוא שערים' מוסיף ר' אהרון זווית נוספת לטעמו של הצורך בכתיבה מוסמכת של תורת רש"ז:

והנה עתה אחר שנשתלק האור למעלה ותורותיו הקדושים אשר היו נשמעים מפיו הקדוש נ"ע נשארו בכתובים על הנייר אשר השומע את דבריו הקדושים רשם את הדברים בכתב דבריו ככתבן כל אחד לפי הבנתו. והנה אנכי הרואה ראה ראיתי את עני עמינו הנתונים בצרה מצד טרדת הפרנסה... אשר מזה נתמעטו הלככות החפצים לדרוש ה'... אשר ע"כ יש לחוש הרבה שכאשר ירצה לידע ולהבין ולהעמיק בתורתו של אדמו"ר הקדוש נ"ע הכתובים בכתב ידמו לו הדברים המבוארים שם בביאור עפ"י משל כפשוטן בלי שיהיה נשמד ח"ו מהתנאים הנ"ל ולא די שיהיו לו הדברים בלא יועילו, אדרכה יכול להגיע לו הפסד ח"ו מהחששים המבוארים לעיל: הנה כל זה נתתי אל לבי כל הדברים האמורים לעיל להזהיר את המבינים ומעיינים בכתבי תורתו הקדושים של רבינו הקדוש נ"ע להיות נזהרים ונשמרים בזה ובפרט לאותם שלא שמעו בעצמם מפיו הקדוש וגם יש מי ששמע ולא הבין כראוי...⁴⁵

מרוח דבריהם של ר' אהרון ושל ר' דובער ניכרת המבוכה הרוחנית בעולם החב"די עם פטירת רש"ז, מבוכה הנובעת מריבוי הגירסאות הבלתי-מוסמכות לפשר עבודת השם החב"די מחד גיסא, ומרגישות רבה לךקויות השונות שבכונת העבודה ותכליתה מאידך גיסא. בהמשך הדברים ננסה לעמוד על פרשת הררכים העיונית בה נפגים השניים. טענתנו תהיה שלפנינו פולמוס על אפשרויותיה של החשיבה המיסטית והמסקנות שנקרא האדם להסיק מתכליתה של עבודת-השם.

'התפעלות' הוא שמה חב"די של ההשגה הרוחנית המיסטית האמורה לבטא את פסגתה של עבודת-השם. שלא כמושג הדבקות החסידית שהועמד במרכז עבודת-השם לכל אורך הדרך.⁴⁶ מראשיתה האקזיסטנציאלית עד לאחריה הקוואיטיסטית⁴⁷ עומדת ההתפעלות בסוף הדרך.

הדיון בהתפעלות בספרות החב"דיית⁴⁸ קשור בדיון ב'עבודת הלב' ו'עבודת השכל', או

45 פתח ומבוא שערים, עמ' 26 (לפי ספרור שלי - ר"א). לפתח ומבוא שערים אין פגינאציה.

46 ראה דיון מפורט על הדבקות: ג' שלום, 'דבקות' או 'התקשרות אינטימית עם אלהים' בראשית החסידות, דברים בגו, תל-אביב 1975, עמ' 325 - 350.

47 ראה: 'החסידות כמיסטיקה' (לעיל, הערה 22), ערך 'קוויאטיזם' באינדקס.

48 בלקוטי ביאורים' של ר' הלל מפאריטש, תלמידו של ר' דובער, מובאת התייחסות לעמדת רש"ז - 'באר בר"כ ענין 'ההשבה אל לבבך' (דב"ד: לט), שהוא ענין ההתפעלות הנמשך מן ההתבוננות ודעת בגדולת ה' שע"ז נאמר וידעת כו' ואומר שעיקר כוונת אדמו"ר הזקן נכב"מ [נשמחו בגנזי מרומים] הי' להדריך לכללות ישראל שיהיה עיקר התפעלותם התפעלות חיי אלוה ולא התפעלות חיי בשר' (לקוטי ביאורים, דף ד ע"ב), כנגד עמדה זו יש גירסה האומרת שרש"ז שלל כל התפעלות

בשאלה איזה יסוד נפעל באדם המגיע לכלל שיג ושיח רוחני, זה האמוציונאלי או זה הרציונאלי.

הוויכוח אינו נטוש על מושג זה או אחר, אלא על דרכים שונות בעקרונות תפיסת עבודת-השם, כששאלת ההתפעלות הפכה להיות מוקד המאבק בין נושאי דברה של החרות המיסטית לבין נושאי דברה של הסמכות שבמורשת.

המתפלמסים מעמידים למבחן ארבע שאלות עיקריות:

א. אפשרות ההשגה באלוהות (הריאליות שבהשג הדתי ביחס לאיפטימוס של אמיתת ההויה).

ב. מקומם של השכל והרגש בעבודת-השם.

ג. היחס בין אמיתת המציאות האלהית להתגלמותה הגשמית.

ד. התביעות שהאדם צריך לתבוע מעצמו לאור אפשרויות ההשגה, ותפיסת מהות המניעות שבדרכו.

ר' דובער ור' אהרון חלוקים על תכלית עבודת-השם ועל דרכי השגחה, בהתייחסם למכלול השאלות הכרוכות בסוגיה משתי נקודות מוצא שונות – ר' דובער מעגן דבריו בתפיסה אנתרופוצנטרית ור' אהרון יוצא מהנחה תאוצנטרית. נסוחו המעניין של ר' דובער בקונטרס ההתפעלות אודות תכלית עבודת-השם: 'זהו כל מגמתי מנעורי לכל אהובי ומבקשי דא"ח באמת שיוקבע בנפשם אור חיי עולם לתכלית המכוון שהוא ענין גלוי אלקות בנפשם ככ"ח [בכל חד] לפושי"ד [לפום שיעורא דיליה]...'⁴⁹ עומד בנגוד לנסוחו של ר' אהרון אודות תכלית העבודה הנתפסת כהשגת מהותה האלוהית של המציאות באמתת הויתה, השגה הנענית לרצון האלוהי של התגלות ביש מחד גיסא, ובטול היש מאידך גיסא.

בניגוד לר' דובער המעונין בגילוי האלוהות בנפשו של האדם, מעונין ר' אהרון במימוש הכוונה האלוהית של התגלות וביטול בודזמניים במציאות:

כי אי אפשר שיתגלה איך שהיש עצמו כמו שהוא הוא אלקות, כ"א בהתבטל אלו הבחי" הנ"ל... כי כל זמן שיש איזה שייכות לבחינת שכל והשגה ובחי" דמיון באיזה ערך ומהות, וגם בקעומ"ש [בקבלת עול מלכות שמים] באופן ששייך לאיזה ערך דמיון, אין להעריך היש עצמו אלקות.⁵⁰

להבנת מוקד הויכוח מנקודת מבטו של ר' דובער אביא להלן את עיקר ההקדמה של קונטרס

ומונה אח הויכוח הודוע כינו וכוין ר' אברהם מקליסק כשייך בעקיפין לסוגיה זו. ראה: גייקובס (לעיל, הערה 31), עמ' 10. על הויכוח בין רש"י לר' אברהם מקליסק ראה: "בדאר, קרית ספר, א

(תרפ"ד), עמ' 140–152, 226–238.

49 קונטרס ההתפעלות, דף ד ע"א.

50 עבודת הלוי, הפטרת יתרו, דף מג ע"ב.

ההתפעלות הכתובה בלהט, בכאב, וברוח פולמוסית נכונה לקרב מחד גיסא, ובהצטדקות והתגוננות מאידך גיסא. הדברים סבוכים בשל העובדה, ש'ר' דובער מביא את דעותיו ואת טענות בני הפלוגתא שלו, מעורבות זו בזו, ורק בסופם של הדברים אפשר להבחין בין היסודות שהוא מחייב ובין אלו שהוא שולל –

והנה עתה העת אשר ההכרח וחובה עלי לפרש שיחתי הטוב לפני כללות אנשי שלומינו בדברים שיסודי דברי חסידות נשענים עליהם, אשר רבים כמעט כולם מגדול ועד קטן מטעים את עצמם לילך בדרך עקלתון אשר לא ישכון בהם אור אלקים בשום אופן. וסיבת הטעם להטעות והבלבול הזה בא מצד ב' דברים. האחד מחמת ההרחק מעסק ד"ח הגם ששמע הרבה, אבל מפני מיעוט העסק וטירדת העולם אשר גורם להקבלה והקליטה שלא יוקלט בנפשו ולבבו באופן הנאות לפי אמת לאמתו עד שלא נודע לו מה לעשות בזה... מה לעשות בתפלה בכל אשר שמע והבין דברי אלקים חיים, הרי אין לו חבור מה ששומע ומבין וענין העסק בהם כלל וכלל. וגם אותם שיודעים איך לעסוק בהם טועין ומטעין את עצמם בכמה מיני טעות ושטותין עד אשר יצאו מדרך האמת לגמרי. כמו נידון המבוכה שמתפשטת בכל אנשי שלומינו בענין ההתבוננות אם יעמיק דעתו ויצליח במוחו יאסור יאסור גמור לנפשו בבחינת ההתפעלות בלב לגמרי וכמו חתיכה דאיסורא ממש מצד כמה טעמים כללים שנדמה לו עפ"י השמועה שההתפעלות תפסיד ההשכלה וגם יאסר איסור גם ההתפעלות לגמרי במוח עד שיחשוב כל מחשבות חוץ או נרדם וישן כידוע לכל אשר מודה על האמת ולמה נכחד דברי אמת כאלה... ולזאת לשלום מר לי מר אשר ראיתי בעיני ושמעתי באזני טעות ושטות כזה אשר הוא מן ההיפוך להיפוך שהרי עיקרי ויסודי ד"ח היקרים מפז כו' שיהיו נקבעים בנפש במוח ולב בבחי' התפעלות דוקא הן בהתפעלות המוח הנקרא האזנה טובה... והן בהתפעלות הלב אח"כ כמ"ש והשבות אל לבבך (רב' ד' לט). וזהו אלקי בקרבי ממשנ! [כלל חד לפום שיעורא דיליה, כידוע לכל מי שמתחיל בד"ח ולזה מה מאד מר לי מר כאשר אני רואה כמתהלכים בתפלה מפינה לפינה בטרדת המחשבה פנויה ויבשה מכל בחי' התפעלות, שלדעתי ברור שלא נגה אליהם אור ה' מעולם והם יודעים שאין ההתפעלות במוח איסור אדרבה זהו עיקר וכן ההתפעלות שבלב, שאסרוהו כנבלה מחיים יחשב כי נבלה עשה בישראל להתפעל התפעלות וחמדה בלב, עד שיצעק צעקה פתאומית, אם בקול מרירות, או בקול חדוה, יראו הכל יתמהו וישחקו נערים ממנו, עד שיכרש ויקבל תשובה שלמה לעצור ברוחו ולא ישמיע את קולו, רק ישב וירדם כמחשבה וישן כו'.

ועתה אהובי על מי האשמה הזאת להדית רבים מהתעוררות בלב להוי' אחד אם כתשובה בבחי' מרירות ומכש"כ בהתפעלות אלקות שבלב מצד איזה התבוננות, יהיה איך שיהיה לפום שיעור' דיליה כו'. הלא על ראשי עם שבמנין

הבקיאים יותר בדברי חסידות כמחשבתם לאסור ההתפעלות מכל וכל כו' וע"ז יהיה דוה לב אאמו"ר ז"ל נ"ע כל ימי חייו כי רבים חללים הפילה ועצומים מאד כל הרוגיה שנפלו מאד וירדו למטה מטה עד שאומרים נואש לנפשם לגמרי כו' וד"ל. ולזאת אהובי אחיי כל החרדים לדברי אמת האלה יתנו נא לכם לשוב מדרכם הרעה הנוטה ומטה לאדם לדרכי הנפילה מעט מעט... חי ה' וחי נפשי כי כל ידעי ומכירי מנעורי אשר כמו טבע הוטבע בנפשם כל עניני דברי חסידות והורגלתי בהם ביותר ואני בקי באנשי שלומנו בכל דרכיהם מימי ומנעורי לא זזה דיבור של חיבה בין אהובי ורעיי אשר כנפשי מכל עיר ומנן — הנראה או נשמע להם מפי עצמי דבר הרע הזה המקלקל ומפסיד את הכל, אדרכה, כל מגמת לבכי הי' שיהי' נקבעים דברי אלקים חיים בהתפעלות הלב דוקא שזהו עיקר בחינת גילוי אלקות בכנסת ישראל. וזהו יסוד ושרש המביא תכלית השלימות שיהיה כימות המשיח במהרה בימינו כידוע לידעי נאמנה כי רחמנא לְבָא דְקָא בעי וכל הלכות דורש ה'... רק סיבות הטעות הזה בא לחסרי הדעת והשוטים בדברי חסידות, ומפני מיעוט הידיעה אשר מפי השמועה חד מחבריה נודע להם הכלל שהתפעלות גשמי' המורגשת בלב הוא מדרכי חסידות הישנים!]⁵¹ אשר אסרוהו לגמרי פיגול הוא לא ירצה כו'.

ובאמת מה מאד טעו וטח עיניהם מראות עיקר ההפרש הגדול כמו מחושך לאור אשר באמת התפעלות המורגשת בלב בצעקה גשמית בלי כוונה כלל וכלל רק להרים קול ע"ז נאמד נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (יד' יב:ח) כי לבו כל עמו כלל בצעקה הזאת, ולא ע"ז נאמר צעק לכם אל ה' כו' ויצעקו כו' ולא לה' הוא צועק רק להשמיע קולו או לדחות מחשבה זרה כו' וכה"ג (וכהאי גונא) וגם אם מחמת כי יחס לבכו יבוא לכלל התפעלות ממש בלב אין זה לה', רק בחינת התגלות לבו בלבד. וכאשר יודה על האמת כל איש המורגל בזה אך איך עשו לאור חושך לומר שהתפעלות אלוקות שבלב שהוא הצעקה אל ה' כמ"ש ויצעקו אל ה' (תה' ק:ה) דהיינו אם הוא מחמת שמתכוונן בה' אחד איך שנפשו רחוקה בתכלית מיד יתמרמר לבו בקרבו בחשוכה ובכנייה עד שצעק בצעקה פתאומית בלי כוונה לצעוק שזהו אמיתת החשוכה בכל לב מעומקא דלְבָא וזהו עיקר ויסוד התשובה והתפלה שנק' שפיכת הנפש כידוע וכו' או אם מחמת שמתכוונן גם מעט התכווננות בסופכ וממלא כו' מיד יתפעל לבו באהבה מודגשת בלב בשר לחשוק ולהתרכב בה' אחד בבחינת חדרה ושמחה וכה"ג הרי זה עיקר המצוה באהבה אלקות והוא הנק' אור גלוי אלקות בלב כנס"י אשר זהו באמת עיקר התכלית... ר"ל בהתפעלות המוח וכידוע לכל מתחיל

51 מעניין שהטעון בדבר הסתמכות על 'דרכי חסידות ישנים' נחשב כטעם לפגם כדור הרביעי לחסידות בחברה הרואה עצמה ממישכת החסידות 'הישנה', חברה בה המקודיות אינה נמנית דווקא על ערכיה המועדפים, אלא להפך, האוטוריטטיביות שבמורשת היא מקור תוקפן של התביעות הדחיות.

בדברי חסידות הדורש ומבקש קרבת אלקים... וא"כ איך ישימו אור לחושך טוב ברע כו' ואדרבה כל שהתפעלות הזאת ביותר — מורגש בצעקה גשמית הנה ודאי זהו מצד אמיתת הקליטה והקבלה אור האלקות בלבו היטב עד שצעק... והוא מ"ש אני בער כו' בהמות הייתי עמך (תה' עג: כב) למטה מן הדעת ועכ"ז הייתי עמך בדביקות נפלאה לה' דוקא ולא התפעלות חמימות הלב שלא לה' כלל וד"ל.⁵²

קונטרס ההתפעלות נכתב למען קביעת דרך אחת המפקיעה את כל הנסיונות הדתיים האחרים בשאלת הדבקות מכלל סמכות אמינות ותוקף, והוא פריה של מלחמה על סמכות דתית המבקשת להשאיר את החוויה המיסטית במסגרת אוטוריטה דתית קונפורמיסטית ולשלול את חופש החוויה הדתית. גוף קונטרס ההתפעלות, המכיל נתוח של דרגות ההתפעלות והאקסטזה, מתאר השלבים המדוייקים בהם חייב המתבונן לעבור כדי שלא לטעות בהתפעלות שוא ולסטות אל עבר התנסויות שאינן בתחום המבע הדתי הקבלי המסורתי.

שלילת ריבוי דרכי העבודה, גווניה ואפשרויותיה ומיסוד דגם אחד של התפעלות אמיתית, אליה מגיעים בדרך אחת ויחידה במסלול קבוע מראש, מביא את ר' דובער לפסול כל פירוש אחר משלו הרומז לתחומי התנסות אי-קומוניקטיביים או הכופר באוטוריטטיביות של העבודה המוגדרת והציפיות המוסכמות והמובטחות.

בהקדמה לקונטרס, אשר חלקה הובא לעיל, עוסק ר' דובער במישור האישי של תפיסה זו ודן ב'ריבים אשר כמעט כולם מגדול ועד קטן מטעים עצמם לילך בדרך עקלתון, ובמבוכה השורה בקרב החסידים בשאלת דרכי השגת 'התפעלות' — כאמצעות צורות ההתבוננות השונות. המבוכה מתמקדת בשאלת מקומם של המוח והלב בעבודה הדתית כשר' דובער יוצא כנגד אלו האוסרים 'התפעלות הלב' מכאן וכנגד אלו האוסרים על 'התפעלות המח' מכאן, ומגן על עצמו בפני הטענה שהוא יוזמם של איסורים אלו, ומפרש זאת כאי-הבחנה בין האמיתי והכוזב.

ההבחנה בין האמיתי והכוזב בשאלת 'התפעלות הלב' מיוסדת על בחינת מושא העבודה ו'לא לה' הוא צועק, רק להשמיע קולו', כלומר העבודה האמיתית מותנית בהיותה מכוונת כולה לאל ובשכחה עצמית, ולהפך, העבודה הפסולה היא זו המעמידה פנים שהיא מכוונת לאל, בעוד שלאמיתו של דבר היא מכוונת לעובר עצמו.

52 הקדמה לקונטרס ההתפעלות, בחוך 'ליקוטי ביאורים לד' הילל מפאריטש', ורשה תרכ"ח. מהדורה זו היא הטובה ביותר. מלבד הבדלים בסדר הקונטרס, פיסוקו והגהתו משיבושי שתי המהדורות הקודמות, יש הבדלים נוספים בין המהדורות שאינם פרי שגיאות דפוס אלא הגהות עריכה המדגישות האספקט האישי במהדורת תרכ"ח וממתנות עד כדי מחיקה במהדורת תקצ"ח [?] וראה 'הקדמה מבעל המחבר' במהדורת תקצ"ח [?] כנגד דף ד ע"א במהדורת תרכ"ח. למשל הפיסקה במהדורה הראשונה 'אשר צר לי מאד כזה בהיות שכמה ב"א שואלים כמה דברים בזה שא"א לסבול...' מובאת במהדורת תרכ"ח 'אשר צר לי מאד מאד מזה בהיות שתולין הכל בי ושוואלין ממני כמה מאנ"ש...'

ההגדרה למצב האמיתי היא 'העדר הרגשת עצמותו לגמרי בהתפעלות אלהות המורגש בלב בשר'.⁵³ ההגדרה להתפעלות מזויפת מובאת בהרחבה תוך כדי התייחסות למישורים שונים:

ולעומת זה ממש הוא ענין התפעלות לב בשר החיצוני ברחיחה והתלהבות זרה הבאה מדתיחת הדמים בלבד אשר לא באש ה' כלל וכלל כ"א התגלות לבו ובשרו בחמימות רשפי אש להחם א"ע במה שירגיש בחי' התפעלות והיא מוטעית מאד מאד... עד שיבוא לבחי' הבלי שוא ושקרים וכזבים מאד... ועז"נ לא יחפוץ כסיל כתבונה כי אם בהתגלות לבו (משל' יח:ב) בלבד. וכידוע לכל ואריכות הדברים בזה אך למותר כי מוכן לכל מי שטעם טעם אמיתי בדא"ח פעם ושחים שתשנא נפשו מאד דרך שקר ומוטעה כזה שלא תסכלנו כלל מצד בחי' הגסות וההתפשטות חיצונית המסתעף אח"כ מדביקות זרה הזאת.. והנה ההבחנה בזה איך שהם ב' הפכים ממש מן הקצה כו' זהו המוכן לכל יודע טב טעם ודעת בד"ח אבל בדיכוי פרטים הנמצאים בזה זה הנעלם מרוב מיני מדע גם בגדולים שבהם עד שישימו חושך לאור ואור לחושך ממש כידוע לי ברור שיש רבים שמטעים א"ע שמדמים בנפשם בהתפעלות לב בשר בהרגשה האלוהית והוא באמת הרגשה גופנית בלבד...⁵⁴

ההבחנה בין אקסטזה פיזית ואקסטטיות רוחנית מחודדת כאן עד למאד, תוך כדי הדגשה שאין אלו רק שני מצבים שונים, אלא שגם יש הרבה שלבים ביניהם, שהם בכחינת בור כרוי לנופל, הן בקוטב הפיסי והן בקוטב הרוחני, כשבמעלה הדרך מוצב אופטימום של 'הסרת הייש לגמרי' ואין אמת בלתי.

ר' דובער מגדיר את כל סוגי הטעויות האפשריות בין שני הקטבים של התפעלות אמיתית ומזויפת וחודר לתחומי הרוח תוך כרי הבחנה דקה בין השגה ודמיון, המיוסדת על אמונתו בתפיסה האבסולוטית האחת של ההתפעלות האמיתית השוללת כל אחרת:

ויש בזה מדרגה היותר פחותה והוא שאינו מתפעל רק מבחי' הרוחניות של ההשגה והוא רק דמיון שוא מכח המדמה שבבינה שבנפשו שלמטה הרבה מן ההשגה שמזה באה סיבת כח הכוזב המדומה מחמת בלבול כלי המוח או מהתגברות רתיחות הדמים עד שמטעה א"ע ביותר ושם אור לחושך וחושך לאור ומתבלבל ומערב שקר ואמת יחד והוא הטעות הנמצא ביותר באנשי שלומינו שמדמים זה להתפעלות אלהית שבהסבר ההשגה שלמעלה מגוף ההשגה כנ"ל שרחוק הערך ביניהם מן הקצה אל הקצה כאור וחושך ממש.⁵⁵

53 קונטרס ההתפעלות, דף יא ע"א.

54 קונטרס ההתבוננות, דף ט ע"ב; י ע"א.

55 קונטרס ההתפעלות, דף לז ע"א; לח ע"א.

ר' אהרון יוצא חוצץ נגד כל מסכת הטענות, אותן מביא ר' דובער, ובראשן נגד הטענה בדבר ההישגים הדמיוניים המוחלפים בהישגים אמתיים, על יסוד דחייתו העקרונית את האולטימטיביות שבתביעותיו של ר' דובער ברוח 'הכל או לא כלום'. ר' אהרון טוען שאין אדם יכול לצפות כלל להישגיות מוחלטת בתחום הרוח, אולם העובדה שאינו יכול להשיג אינה פוטרת אותו מן המאמץ. ר' אהרון טוען ליחס יות מוחלטת המתירה מרחב רוחני גדול בעבודה בהתפעלות ולא לטוטאליות הפוסלת ההשגה החלקית או ה'מזויפת' כביכול, משום שכל תחושת אופטימום בעבודת-השם אינה אלא דמיונית!

ר' אהרון מבסס טענתו בדבר הלגיטימאציה של כל שלב משלבי ההתפעלות — גם זו הרחוקה משלמות של הסרת היש — על דברי רש"י שהסכים להתפעלות של כל אחד ואחד לפי יכולתו:

והנה הגם שכתבתי לעיל בשם אדמו"ר נ"ע שהעבודה הוא לברר הרגשת היש מצד עצמו, עכ"ז היו כל דבריו הקדושים תמיד לקרב הלבבות ולאמת כל ההתפעלות של כאו"א [כל אחד ואחד] לפום שיעורא דילי, שכל יפול לב האדם עליו מאחר שעיקר העבודה וההתפעלות יהי' באופן להסיר הרגשת עצמו שבעבודה בכדי שלא יהיה התערבות טו"ר [טוב ורע] אשר ע"כ יחוש שההתפעלות שמתפעל יש בה ג"כ הרגשה מצד עצמו ואהבתו היא בחינת דמיון ואינה מבוררת כל צרכה ואינה אמיתית, אשר ע"כ לא יתכונן בשביל ההתפשטות שיהיה נרגש האהבה בלב אשר ע"כ היה [רש"י] מאמת כל האהבות [!] ובל יחוש לדמיון וכאשר כל ספרו הקדוש מיוסד ע"פ כי קרוב אליך הדבר מאד כפיך ובלכך לעשותו וכאשר יראה המעין בס' הקדוש [של רש"י] אשר כל דבריו הם לקרב ההתפעלות של כל אחד ואחד בכל האופנים, ולא לרחק ח"ו... הגם שצריך לברר הרגשתו כ"ז נצרך לידיעה בכדי שידע כאו"א כנפשו כפי ערך עבודתו לפי ערכו להסיר התערובת לפי ערך שכלו וכ"ז היא העבודה, ומלחמה זו היא כתפילה ובמלחמה פעמים יכול לנצח ופעמים אינו יכול לנצח וכי בשביל זה לא יעשה מלחמה כלל? נמצא יתגבר שכנגדו לגמרי וישאר תחת יד הסטרא אחרא לגמרי שהיא הנפש הכהמית, וגם הניצוח זה הוא לכ"א לפי ערכו שיש כמה מדרגות לאין מספר, דהיינו מה שלפי דמיון העובד הוא מסיר הרגשת עצמו, לגבי הגבוה ממנו במעלה נחשב זה הרגשה גמורה מצד עצמו, כי יש מדרגות לאין מספר שכל ביטול ההרגשה של התחתון במדרג' נחשב להעליון ממנו להרגשה גמורה כמאה"כ וכיד הנביאים אדמה (הושע יב:יא) ומבואר בר"מ [ברעיא מהימנא] דאיהו נחית לכל חד וחד כפו, דמיון דילי והני' הדמיון הוא הבחי' הרגש' שעדיין לא ביטל היש שלו בשלימות רק ביטולו הוא לפי דמיונו... אבל כל הנביאים היתה נבואתם באספקלריא שאינה

מאירה⁵⁶ שהשגתם ה' בהתלכשות בחי' יש, דק שהיו מבטלים לפי דמיון שלהם ואעפ"כ נאמד בהם ואדאה את הוי' ממש, ובודאי היה ערך ביטולם לגבי ביטול של מרע"ה [משה רבנו עליו השלום] בבחי' הרגשת היש ואעפ"כ נגלה הוי' ב"ה ממש בבחינת אופן ביטולם שהוא בחינת הדימיון! וכן תדין מזה לכל המדרגות שלמטה מן הנביאים ומכ"ש בכל נפש מישדאל שכאו"א לפי דמיונו הוא אמת, כי לזה היה תכלית הבריאה שיתגלה אלקותו ית' דייקא מצד הדמיון, כי תכלית כל הבריאה הוא לגלות אלקותו ית' אפילו מצד היש ומצד היש יש מדרגות לאין מספר רק מצד אמיתית הכל הוא אמת, כי הדמיון הוא ג"כ כוחו יתברך הנחית בבחי' דמיון דכאו"א וכמבואר בר"מ... וע"ז אמרו רז"ל לא עליך המלאכה לגמור ואין אתה בן חודין להבטל ממנה [אבות כ:טז] דהיינו שהאדם הוא מוכרח תמיד כעבודתו לייגע את עצמו יגיעה עצומה דייקא ביגיעת הנפש עם הבשר בכדי לגלות אהבתו המוסתרת בהתגלות הלב ע"פ התבונה והדעת, ולא עליו לגמור שיהיה בשלימות רק כאו"א לפי ערכו.⁵⁷ דק שזהו עבודת כל אחד ואחד מישדאל להעמיק דעתו באיזה אופן לבטל נפשו אפילו בבחינת דמיון, כי אפילו בחינת הדמיון הוא אמיתי מצד השורש, כי מצד העצם הוא כאמת אין עוד מלבדו ולגבי יתברך אין הנפש הבהמית מסתרת כלל נמצא הדמיון ג"כ אמת.⁵⁸

טיעונו המעמיק של ר' אהרון מיוסד על ניתוח פסיכולוגי דק בצד הסקת מסקנות מהתפיסה האקוסמיסטית השוללת ישות מן העולם, העומדת ביסוד תורתו.⁵⁹ ניתוח דבריו משקף את המתח העצום שבין תפיסתו לתפיסת ר' דובער, דווקא בשל העובדה שחפצם הוא אחד — דבקות אמיתית המותנית בהסרת הרגשת עצמו — אך הדרכים להשגתו שונות בתכלית השינוי.

ר' דובער טוען לסילופה של העבודה בפירושה המצוי ומגדירה בשלילה כפרי-דמיונם של העובדים הטועים ומחליפים בין ההתפעלות האמיתית האחת, לכזב המצוי בדמיונם. ד' אהרון טוען כנגדו שלרש"ז היה חפץ בכל מיני ההתפעלות ובכל גילויי האהבה והדבקות בכל שיעור ושיעור. התפיסה העקרונית אומרת שקיים מרחב עשייה חיובי בין ההימצאות בתוך היש ובין הסרתו המוחלטת, כשאי-השגה מיידית של סוף הדרך אינו שולל כלל וכלל את המאמץ וכשם שר' אהרון אומר: 'ובמלחמה פעמים יכול לנצח ופעמים אינו יכול לנצח, וכי

56 כנגד משה שנבואתו היתה באספקלריא מאירה וביטולו היה ביטול ההרגשה כעצם.

57 הקרמת שערי העבודה, דבור המתחיל 'והנה הגם שכתבתי'.

58 שם, שער התפילה, פרק מ, דף סח ע"א.

59 כי אין נמצא בעולם מהות אחר וזולתו... כי לא יש מהות ועצם אחר מבלעדו כ"א מצד כליהם והסתרתם נגלים לבחינת מהותם, אבל בעצם אינם מהות כלל כי הוא יתברך מהות כל המהותים ואין במציאות מהות אחר וזולתו (שערי היחוד והאמונה; שער כללות היחוד, דף ט ע"א).

בשביל זה לא יעשה מלחמה כלל? שלילת שלבי הבינים פירושה כניעה מלכתחילה להשארות בתוככי הַיֵּשׁ, לשלטון הס"א והנפש הבהמית — מצב דברים המפקיע כל יסודות עבודת האלוהים ותורת האלוהות של ר' שניאור זלמן ופירושה בנוסח ר' אהרון.

ר' אהרון תוקף הבעיה מנקודת מבט פסיכולוגית האומרת שתחום המוחלט בהשגה האנושית רחוק מלהיות טוטאלי, ולאמיתו של דבר הוויית המוחלט אצל האחד אינה אלא היחסיות אצל רעהו — או השגת הסרת הַיֵּשׁ והרבקות אצל האחד 'לגבי הגבוה ממנו במעלה, נחשב זה הרגשה גמורה'. ההכרה בקיומן של 'מדרגות לאין מספר, שכל ביטול ההרגשה של התחתון במדרגה נחשב להעליון ממנו להרגשה גמורה' שולל מיניה וביה את תפיסתו של ר' דובער החפץ בהסרת הַיֵּשׁ המוחלטת ובהתפעלות אלוהית בעלת טופס אחד, משום שאם האופטימום יחסי אין לשפוט אותו על-פי מעלה אחת בלבד.

'כל אחד ואחד לפי דמיונו הוא אמת' היא הכרזה השוללת אבסולוטיות בקביעת דפוסי ההתנסות בחוויה האקסטטאטית ובמאמצי הסרת הַיֵּשׁ, ומוותרת מלכתחילה על הצורך להשאיר את החוויה המיסטית במסגרת סמכות מוצקה. זו הטענה המבטאת את העקרון בשמו נלחם ר' אהרון בשאיפותיו של ר' דובער, המבקש אוטוריטטיביות זו לעצמו.

מנקודת המבט האלוהית כל הבריאה היא אילוזיה, ודמיון השגתו של המתבונן הוא בעל תוקף משום שהַיֵּשׁ אינו מסתיר לאל כלל וכלל. מנקודת המבט האלוהית הברואים קרובים אליו תמיד והמחיצות קיימות מנקודת המבט האנושית בלבד. כך מפרש ר' אהרון את דבריו של רש"י על הפסוק 'כי קרוב אליך הדבר מאד' (דב' ל: יד) ואומר 'רק שזהו עבודת כל אחד ואחד מישראל להעמיק דעתו באיזה אופן לבטל נפשו אפילו בכחינת דמיון, כי אפילו בכחינת הדמיון הוא אמיתי מצד השורש, כי מצד העצם הוא באמת אין עוד מלבדו. ולגבי יתברך אין הנפש הבהמיות [=מחיצות הַיֵּשׁ] מסתרת כלל וכלל נמצא הדמיון ג"כ אמת'.⁶⁰ בכחינת מקומו של רעיון יחסיות הַיֵּשׁ הנראה לעין במסכת ההנחות העקרוניות שהוצעו במחשבה החסידית בסוגיית יחסי עליונים ותחתונים, ניתן לומר שזוהי מסקנה קיצונית של הַשְּׁוִיָּוִן שהניח המגיד ממזריטש בין 'מעלה' ו'מטה' על יסוד החוקיות הרוחנית המשותפת להוויות כולן. תפיסת הַיֵּשׁ כאילוזיה, העומדת ביסוד תפיסתו של ר' אהרון, הופכת את הסרתו למאמץ הנמצא בתחום האנושי בלבד, מאמץ נעדר משמעות מנקודת המבט האלוהית, משום שמבחינתה אין הוא קיים מלכתחילה.

הענין התיאוצנטרי השולט בתורתו של ר' אהרון, ובכחינת ההישגים האנושיים מנקודת המבט האלוהית ומנקודת המבט האנושית, מפנה את מקומו אצל ר' דובער לאינטרס אנתרופוצנטרי דומיננטי, ולעיצובה של דרך עבודת אלהים אחת המפקיעה מכלל תוקף את המורשת החסידית של 'בכל דרכיך דעהו'.⁶¹ הרלאטיביות הנובעת מתפיסת המציאות

60 ראה לעיל, הערה 58.

61 דאה: צוואת הריב"ש, כפר חב"ד חשל"ה, דף א, פסקה א; דף יז, פסקה צד.

כאילוֹזיה ותודעת האפסות האנושית הנובעת ממנה, אינה מניחה מקום בתורתו של ר' אהרון לייחוס משמעות רבה מדי להישג האנושי, בעוד שהאבסולוטיות הסכמאטית המוצעת בידי ר' דובער קובעת מערכת מדויקת של תביעות וציפיות, שוללת בחירה בין גוני עבודה שונים וקובעת קני-מידה חד-משמעיים לאמיתותה של העבודה.

תפיסת העבודה בהתפעלות המובאת אצל ר' דובער מצויה בין הפסגה — 'התפעלות אלוהית ולא התפעלות חיי בשר' ובין מיצרי השגתה המאוימים בעבודה שאינה אמיתית, בכניעה להתפעלות מזויפת או בהסתפקות באשליה של השגת הדבקות, אם כמודע ואם בשל קוצר השגה.

קנה המידה אותו מציב ר' דובער לשלביה השונים של השגת הדבקות, הוא מידת המודעות לישות העצמית והחיצונית, מימד בו מעוניין גם ר' אהרון עד מאד, אולם בעוד שר' אהרון מעוניין באספקט האקוסמי של הסוגיה, מתרכז ר' דובער באספקט האנתרופוצנטרי שלה הנבחן בחלקי-הנפש השונים.

קצרה היריעה מלפרוש את כללה של מסכת הטיעונים המצויה בכרכים עבי-הכרס של 'שערי היחוד והאמונה', 'שערי העבודה', 'קונטרס ההתפעלות' ו'נר מצוה ותורה אור', אולם הצבעה על כמה מהשאלות שעמדו על הפרק בחיי העדה החב"דית יש בה עניין להבנה מעמיקה יותר של פניה הרבגוניים של התנועה החסידית, על הרגישות הרוחנית הרבה ששררה בה, ועל השתקפויותיה החברתיות של מודעות זו.